
JONAS OLOFSSON
LARS PÅLSSON SYLL

Ekonomporträttet: Johan Leffler (1845–1912)

I Sverige kom i slutet av 1800-talet många av våra främsta ekonomer att påverkas av den tyska historiska skolan. En av dessa var – vid sidan om Davidsson, Cassel och Steffen – Johan Anders Leffler (1845–1912). Han uttryckte stark sympati för den tyska katedersocialismen, även om han i princip företrädde en liberal frihandelspolitik och förkastade skyddstullar. Leffler kom i slutet av sitt liv att ansluta sig till den neoklassiska gränsnytteteorin, men ungdomsårens influenser från den historiska skolan försvann dock aldrig helt. Leffler var ingen originell teoretisk ekonom, men kom med sitt intresse för praktisk socialpolitik, kreditväsende och konsumentkooperation att ändå utöva ett visst inflytande över svensk ekonomisk och social politik under slutet av 1800-talet.

Det tilltagande socialpolitiska intresset under 1880-talet ledde till att ekonomi som akademisk disciplin kom i blickfånget på ett helt annat sätt än tidigare. Den industriella omvandlingen, tillväxten av lönearbetsberoende grupper och urbaniseringen tvingade fram ett bredare intresse för sociala frågor. Statens strävanden att kartlägga och om möjligt mildra sociala missförhållanden bidrog också till en efterfrågan på personer som kunde delta i utredningsarbeten om allt från arbetarförsäkringar till banker. Den moderna indus-

tristaten behövde specialiserade samhällsvetare.

Johan Leffler var en av de ekonomer som deltog aktivt i offentliga utredningar och samhällsdebatt under 1800-talets sista decennier. Leffler växte upp i en högborgerlig Göteborgsfamilj. Han studerade nationalekonomi vid Leipzig-universitetet och disputerade 1876. Under senare delen av 1870-talet och större delen av 1880-talet undervisade Leffler i nationalekonomi i Göteborg. År 1888 fick han ett förordnande som lärare i nationalekonomi vid Stockholms högskola, bl a i konkurrens med Knut Wicksell. Under 1890-talet stod han också för undervisningen i nationalekonomi och näringslagstiftning vid Kungliga tekniska högskolan.

Johan Leffler var inte någon originell eller särskilt framträdande teoretiker, men han är intressant som exponent för den profession av "sociala ingenjörer" som växte fram under 1800-talets sista decennier. Han hade en förhållandevis stark ställning bland dåtidens ekonomer, bl a utnyttjades hans läroböcker flitigt i un-

JONAS OLOFSSON är fil dr i ekonomisk historia och forskar främst om den svenska modellens uppkomst. LARS PÅLSSON SYLL är docent i ekonomisk historia och ekon dr i nationalekonomi. Hans forskning berör i huvudsak den ekonomiska doktrinhistorien. Båda är verksamma vid ekonomisk-historiska institutionen i Lund.

dervisningssammanhang. Han var dessutom under ett antal år ledamot av styrelsen för Nationalekonomiska Föreningen.

Johan Leffler var en liberal ekonom. Men han hade en annan syn på staten och statens roll än den som kom till uttryck i den manchesterliberala doktrinen. Leffler utvecklade de samhällsekonomiska motiven för offentliga socialpolitiska insatser samtidigt som han betonade de sociala argumenten mot protektionismen under den dramatiska tullstriden på 1880-talet.

Samhällsreformatorn Leffler

Lefflers intresse för samhällsreformer bidrog till att han under 1880-talet inledde ett nära samarbete med den då mycket omtalade brännvinsfabrikanten och köpmannen L O Smith. Smith strävade efter att organisera arbetare i partipolitiskt obundna självhjälpsorganisationer, s k ringar. Under början av 1880-talet fick rörelsen relativt stor omfattning och utgjorde ett liberalt alternativ till den socialistiska arbetarrörelsen. Ringarna skulle utveckla konsumentkooperativ verksamhet och bedriva folkbildningsarbete. L O Smith och Leffler utvecklade grandiosa planer för producentkooperativ, grosshandelskooperativ och en arbetarbank organiserad på kooperativ grund. Flertalet av dessa projekt gick emellertid i stöpet. Leffler gjorde flera resor i England och Tyskland för att inhämta information om kooperativa rörelser och praktiskt socialt arbete med bl a folkkök och andelsägda banker. Under en tid i början av 1880-talet var Leffler direktör för arbetarringens bank i Stockholm. Ringrörelsen upplöstes vid mitten av 1880-talet, men den hade stor betydelse som föregångare till och inspirationskälla för Kooperativa förbundet som grundades 1899.

Leffler om katedersocialismen

Lefflers intresse för socialt arbete måste ses i perspektivet av hans utbildningsbak-

grund. Under studieåren i Tyskland kom Leffler i kontakt med den socialpolitiska variant av den historiska skolan inom nationalekonomin som kallas katedersocialism. Inflytandet från katedersocialismen skulle präglade hans gärning som lärare, läroboksförfattare och forskare i nationalekonomi. Han var under sina tidiga år skeptisk till den nya marginalistiska nationalekonomin och stod för en äldre tradition där ekonomins samhällsnytta och praktiska funktioner ställdes i främsta rummet. Det var denna inställning som vägledde hans talrika arbeten om kooperationens och försäkringsväsendets organisation och utvecklingsmöjligheter.¹ Leffler var följaktligen också anhängare av de nya socialpolitiska uppfattningar som växte fram under 1880-talet. Den nya socialpolitiken var inriktad på försäkringar och produktiva allmänna arbeten snarare än på fattigvård och nödhjälpsarbeten. Kritiken riktades mot den sociala indifferens som man menade kännetecknade manchesterliberalismen, de inhumana former som präglade fattigvården och den stigmatisering som drabbade understödstagarna. Katedersocialismen gav samhällsekonomiska argument för en interventionistisk socialpolitik.

Katedersocialismen var en samlande beteckning på en grupp forskare i Tyskland som hade kommit i konflikt med den etablerade liberala och antietatistiska nationalekonomin. Dess politiska idéer stod i förbindelse med den yngre historiska skolan på 1870- och 1880-talen. Några av de mest tongivande representanterna för katedersocialismen var de institutionellt och historiskt orienterade ekonomerna Gustav von Schmoller och Adolph Wagner.²

¹ För riksförsäkringsanstaltens räkning utförde Leffler en grundlig kartläggning av olika försäkringsformer i Sverige, deras innehåll och omfattning. Se Leffler [1902-1909].

² Den yngre historiska skolan föregicks av den äldre historiska skolan på 1840- och 50-talen.

Katedersocialisternas främsta politiska betydelse låg i att de trots försvar för en kapitalistiskt organiserad ekonomi legitimerade långtgående statsingripanden, såväl socialpolitiska som protektionistiska. Även om företrädarna för katedersocialismen förknippades med ett konservativt och auktoritärt politiskt läger fick deras arbeten stor spridning i den politiska debatten, även på vänsterkanten.

Det utländska inflytandet på den svenska socialpolitiska debatten framgick tydligt av diskussionerna i Nationalekonomiska Föreningen. Föreningen blev en viktig samlingspunkt för den ekonomiskpolitiska debatten bland politiker, ekonomer, ämbetsmän och representanter för näringslivsintressen. Knappast några frågor av samhällsekonomisk vikt utelämnades i föreningens förhandlingar och socialpolitiken och arbetarförsäkringsfrågorna upptog från början ett livligt intresse. Katedersocialismen utgjorde huvudtemat för ett möte den 26 november 1885. Leffler fick i uppgift att inleda mötet.

Leffler inledde med att karakterisera den dominerande skolan inom national ekonomin, den ekonomiska liberalismen med sitt arv från fysiokraterna och Adam Smith. Den ekonomiska liberalismens historiska funktion hade varit att bryta ned alla gamla hinder för det ekonomiska livet, så att de ”ekonomiska naturlagarna” och den ”fria konkurrensen” fick fritt spelrum. Statens enda uppgift var att skapa garantier för det fria ekonomiska livet, för rättsordning och egendom. Men samtidigt som den nyvunna ekonomiska friheten bidrog till att ekonomierna växte och stärktes följde nya förhållanden som enligt Leffler var mindre tilltalande. Det gällde t ex tillväxten av industriproletariatet i de nya städerna, förslumningen, de sanitära olägenheterna i arbetarområdena och missbruket av barnarbetskraft.

När man nu ville lindra dessa missförhållanden utgjorde den liberala national ekonomin ett hinder. De liberala national ekonomerna uppräddade i allmänhet som

avgjorda motståndare till alla former av ingripanden (för att exempelvis motverka arbetslöshet) från statens sida. Leffler framhöll att ekonomerna i tid och otid drog fram ”de ’eviga, oföränderliga naturlagarna’ såsom axiomatiska bevis för både olämpligheten och omöjligheten för staten att avhjälpa de överklagade missförhållandena; och om deras tillvaro icke rent av förnekades, påstods de åtminstone vara snart övergående.” Eftersom ”verkligheten” så uppenbart talade ett annat språk än ekonomernas abstraktioner, blev behovet av nya utvecklingslinjer inom såväl ekonomi som politik allt mer uppenbara. Det var, enligt Leffler, i detta perspektiv man skulle se framväxten av katedersocialismen.

Katedersocialisterna accepterade inte förekomsten av några absoluta ”ekonomiska lagbundenheter”, oberoende av tid och rum. I stället utgick de ifrån att det fanns ”tendenser till regelbundenheter i det ekonomiska livet”, men att dessa kunde anta särdeles olika innehåll vid olika historiska skeden. Slutsatsen var att de ekonomiska organisationsformerna oundvikligen skilde sig åt mellan olika tidsperioder. Detta fick naturligtvis också konsekvenser för hur statens roll uppfattades. Leffler reagerade starkt mot klassikernas ”ensidiga åsikt” att staten inte fick ingripa i ekonomin. Enligt Leffler kunde staten med bland annat ”produktiva offentliga arbeten” förhindra uppkomsten av arbetslöshet. Men: ”För all statens verksamhet gäller dock, enligt minsta medlets lag, att den är på sin plats endast om och för så vitt de med densamma avsedda ändamå-

footnot 2 forts.

Den äldre historiska skolan omfattade namn som Wilhelm Roscher och Bruno Hildebrand. De hävdade att ekonomisk forskning skulle baseras på induktivt inriktade historiska studier snarare än ekonomisk teori och abstrakta modeller. Se Pålsson Syll [1998], kap. 8. Schmoller var initiativtagare till och ordförande i Verein für Sozialpolitik.

len icke bättre eller åtminstone lika väl kunna vinnas genom folkmedlemmars mer eller mindre av staten oberoende eller kontrollerade verksamhet" (Leffler [1902], s 26).

Katedersocialisterna bejakade den ekonomiska liberalisering som pågick i flera länder under 1800-talets första hälft. Men det innebar inte att staten för alltid skulle reduceras till en väktare över lag och ordning. De nya problem samhällena ställdes inför genom industrialiseringen och urbaniseringen förutsatte statsingripanden på nya områden.

Samtidigt var det inte bara kraven på socialpolitiska åtgärder som ökade, utan allt fler röster höjdes för en mer protektionistisk politik (spannmålstullarna hade avskaffats under Gripenstedts tid som finansminister på 1850-talet). Det var fallande spannmålspriser, förbilligade transporter och en ökad internationell konkurrens som låg bakom de växande protektionistiska kraven.

Leffler och tullfrågan

Leffler deltog aktivt i den handelspolitiska debatten. Även om han inte delade den manchesterliberala uppfattningen om statens begränsade handlingsutrymme, och dess absoluta tolkning av ekonomisk frihet, argumenterade han emot förslagen på utvidgat tullskydd. Leffler menade att importtullar varken skulle bidra till någon högre inhemsk efterfrågan eller till fler arbetstillfällen. Den ökade köpkraft som tullarna ledde till för vissa lantbrukare var resultatet av en omfördelning från andra och oftast fattigare samhällsmedborgare: "Resultatet blev därför icke ett allmänt ökat välstånd, utan en annan fördelning av nationalförmögenheten, en förändring som förvisso icke skulle vara till det bättre vare sig i nationalekonomiskt, socialt eller politiskt avseende" (Nationalekonomiska Föreningen [1886]). Leffler uppfattade just spannmålstullarna som de skadligaste av alla tullar. Industritullar kunde han med

vissa förbehåll acceptera – i Lists efterföljd – som ett slags uppfostringstullar. Men spannmålstullar bidrog endast till att fördyra och begränsa konsumtionen, minska handelsutbytet och försämra villkoren för fattiga människor (Leffler [1881]). Han menade också att det var helt orimligt att förespråka spannmålstullar som finansstullar, dvs för att generera inkomster till staten. Dessa tullar var starkt "progressiva nedåt, såsom en oproportionerligt tung beskattning av alla mindre bemedlade familjer i samhället" (Nationalekonomiska Föreningen [1886]). Han förespråkade i stället ett system med direkta skatter baserade på var och ens ekonomiska ställning; "efter bärkraft". Lefflers uppfattning tangerade en tanke som Knut Wicksell senare skulle utveckla – att en aktiv statlig fördelningspolitik bidrar till att omfördela köpkraft till mer konsumtionsbenägna grupper och därmed indirekt till att motverka arbetslöshet och upprätthålla resursutnyttjandet i ekonomin (Se exempelvis Trygg [1894]).

En vanlig uppfattning har varit att protektionismens politiska framgångar bidrog till en mer positiv inställning till statliga socialpolitiska insatser. När de liberala grundsatserna ifrågasattes på handelsområdet blev det svårare att försvara dem på andra politiska områden (Tingsten [1941]). Men detta samband var inte så framträdande som man skulle kunna förledas till att tro, något som bl a framgår av Lefflers inlägg. Protektionisterna ifrågasatte den liberala ekonomiska teoris frihandelsdoktrin, men var inte alltid beredda att acceptera statliga åtgärder på det sociala området. Tidningsmannen och riksdagsledamoten S. A. Hedlund påtalade i en motion till 1886 års riksdag det paradoxala i att protektionisterna begärde skydd för företagen men förmänade arbetarklassen motsvarande rättigheter. De ledande talesmännen för socialpolitiska reformer i Sverige under 1880-talet – socialliberaler som Adolf Hedin och Hedlund – var frihandelsförespråkare. Motsvarande frihandelsinställning do-

minerade inom den spirande arbetarrörelsen. Frihandelsvännerna tvingades formulera ett positivt alternativ till protektionism och ”skyddad sysselsättning”. Ekonomer som Johan Leffler bidrog till att integrera den nya socialpolitiken i en ekonomisk-politisk doktrin som omfattade frihandel, jämn inkomstfördelning och ekonomisk tillväxt. Idéerna avspeglade dynamiska perspektiv på sysselsättning och ekonomi – perspektiv som pekar framåt mot moderna synsätt.

Leffler om jordbruk och nymalthusianism

Leffler deltog naturligtvis också i den omfattande diskussionen om befolkningsfrågan och den agrara utvecklingen. Leffler var en erkänd auktoritet på jordbruksekonomi. Kanske var det därför inte heller konstigt att han på just detta område skulle hamna på kollisionkurs med Wicksell. Wicksell var landets mest framträdande nymalthusian och hävdade att eftersom jordbruket uppvisade en avtagande avkastning skulle det bli allt svårare att försörja en växande befolkning. Jordbruket hade enligt Wicksell både i Sverige och utomlands redan för flera sekel sedan passerat ”den kritiska punkten för jordbruksproduktivitetens lagens inträdande” (Wicksell [1916], s 289) och det enda verkningfulla botemedlet var att genom användande av preventiva medel hålla tillbaka eller helst minska befolkningen.

Leffler menade förvisso att Malthus befolkningslag ”i huvudsak” var giltig, men att den ofta missförstått eller misslyttts. Nymalthusianismen var således i själva verket enligt Leffler antimalthusiansk och dess medel för befolkningskontroll kunde t o m tänkas ”inverka skadligt på befolkningens kroppsliga och andliga hälsa” (Leffler [1903], s 83). Tvärtemot Wicksell hävdade Leffler att den gräns där jordbrukets avkastning började sjunka inte ”i något enda europeiskt land måste anses allmänt vara överskriden” (Leffler

[1903], s 96) och absolut inte i Sverige. Förbättrade kommunikationsmedel, nya och bättre redskap, uppfinningar och förbättrad utbildning hade skjutit jordbrukets eventuella avtagande avkastning på framtiden. Därför fanns inte heller något behov av befolkningskontroll. Nymalthusianismen skulle leda till ”politiskt självmord”. Sverige var långt ifrån överbefolkat och det var enligt Leffler rent av för ”svenska fosterlandsvänner” önskvärt ur vissa synpunkter att dess befolkning ökade till 15 miljoner eller mer!

Slutsatser

Johan Leffler kom i slutet av sitt liv att i stor utsträckning ansluta sig till den neoklassiska gränsnyttoteorin, vilket klarast kommer till uttryck i hans *Det ekonomiska samhällslifvet* (1894–1902) och *Nationalekonomiens grunddrag* (1902). I det senare hävdar han att värde- och pristeorins problem fått sin ”rätta lösning” hos Jevons, Walras och Menger. Men han menar också att man haft en tendens i ”det nuvarande kapitalistiska samhällsskicket” att skapa sociala problem som bara kan lösas om man förutom ”enskildas initiativ och osjälvisk offervillighet” också tar hjälp av ”planmässigt och framgångsrikt socialt reformarbete” (Leffler [1902], s 105).

Ungdomsårens influenser från den historiska skolan försvinner dock aldrig helt. Mot den nya marginalistiska nationalekonomins många gånger abstrakta teoretiserande invänder Leffler vid upprepade tillfällen att förutsättningarna för teorin inte uppfylls i ”praktiska livet” och därför inte är så intressanta. Hans redan i *Grundlinier till Nationalekonomiken* (1881) framförda uppfattning att nationalekonomin i grunden var en ”etisk-politisk” vetenskap och att dess metod måste ”i främsta rummet vara induktiv” övergav han aldrig (Leffler [1881], s 17).

Leffler var ingen originell teoretisk ekonom, men kom med sitt intresse för

praktisk socialpolitik, kreditväsende och konsumentkooperation att ändå utöva ett visst inflytande över svensk ekonomisk och social politik under slutet av 1800-talet. Hans bidrag till den ekonomisk-politiska debatten ter sig ur ett nutida perspektiv oftast förvånansvärt moderna.

Referenser

- Leffler, J, [1881], *Grundlinier till National-ekonomiken eller läran om folkens allmänna hushållning*, P A Nordstedt & Söner, Stockholm.
- Leffler, J, [1894–1902], *Det ekonomiska samhällslifvet*, Fahlerantz, Stockholm.
- Leffler, J, [1902–1909], *Meddelanden angående försäkringsväsendet i Sverige*, Riksförsäkringsanstalten, Stockholm.
- Leffler, J, [1902], *Nationalekonomiens grunddrag*, Looström, Stockholm.
- Leffler, J, [1903], "Robert Malthus, Professor P. E. Fahlbeck och Nymalthusianismen", *Ekonomisk Tidskrift*, årg 5, s 83–101.
- Nationalekonomiska föreningens förhandlingar 1885.
- Nationalekonomiska föreningens förhandlingar 1886.
- Pålsson Syll, L, [1998], *De ekonomiska teoriernas historia*, Studentlitteratur, Lund.
- Tingsten, H, [1941], *Den svenska socialdemokratins idéutveckling*, del 1, Tiden, Stockholm.
- Trygg, S (pseudonym för Knut Wicksell), [1894], *Våra skatter. Hvilka betala dem, och hvilka borde betala?*, Bonniers, Stockholm.
- Wicksell, K, [1916], "Den 'kritiska punkten' i lagen för jordbrukets aftagande produktivitet.", *Ekonomisk Tidskrift*, årg 18, s 285–292.